

туғилган туйғу дея таъкидлайди А.Притам: «Агар ҳаёт ўт (олов)ини қонига сингдирмаса, муаллиф ўз юрак оловини етказиб бера олмайди»¹.

Бу бўлимдаги эскиз шакли муаллифни адабиёт назарияси масалаларидан алоҳида ёзувчилар портретига, ижод жараёнининг алоҳида жиҳатлари таҳлилидан ўзининг шахсий таассуротларини ҳикоя қилишга ўтиш, ўз фикрларига исбот топиш имконини беради. Битта эскизда кўтарилган масалалар бошқаларида кўриб чиқилади. Бироқ бу эскизлар бироз шошилиб ёзилган, исмлар ва тўртликлар билан ҳаддан ортиқ тўлдирилган бўлса-да, ўзининг эскиз-очерк, эскиз-портрет, эскиз-мушоҳада каби шакллари билан қизиқиш уйғотади.

А. Притам ўзи учун ноодатий бўлган бадиий ҳодисаларни тушуниш, уларда у ёқн бу мамлакатга хос бўлган ўзига хосликларни, маданий анъаналарнинг хусусиятларини кўришга ҳаракат қилади. Шоира, алоҳида эътибор билан ижодий изланишларнинг моҳиятини англаб етишга интилади. 70–90-йилларнинг охирларида А. Притам романлар устида ишласа-да, кўпроқ мақола, очерк, эскизлар ёзди, аммо шоиралигича қолди. Унинг ижодида ҳозирги замон жаҳон адабий жараёнларига хос долзарб муаммоларга, ҳаққонийликка, ҳужжатлиликка интилиш кучайди ва бу, ўз навбатида, шоира ижодида реализмнинг барқарорлашувига олиб келди.

XX асрнинг охири ва XXI аср бошлари А. Притам ижодий биографияси шу билан белгиланадики, бу даврда унинг мақолалар, очерклар, хотиралар, интервью ва эскизлардан ташкил топган ўндан ортиқ тўпламлари бирин-кетин дунё юзини кўрди.

А. Притам бошқа илғор ёзувчилар сингари тобора оммалашиб бораётган кичик насрий жанр — эскизга мурожаат қилади.

«Сабрли туя» (2001), «Лайли ва Мажнун мотивлари асосида» (2001), «Адабиёт, дин, маданият масалалари» (2001), «Шафакнинг алвон ранги» (2001) — мақолалар, қайдлар, эскизлар, очерклар жамланган бўлиб, буларни шахсий жавобгарлик ва синовнинг публицистик насри деб атаса бўлади, негаки, уларда муаллиф ҳаётининг ҳатти-ҳаракатининг моҳияти ҳақида ва айнан шундай яшаганлиги учун ўзининг олдида, вақт олдидаги жавобгарлиги ҳақида ҳамда бундай жавобгарликни ҳис қилиш уни қандай фикрлар, туйғулар, ҳатти-ҳаракатларга ундаши ҳақидаги масалаларни кўяди.

ЗАМОНАВИЙ АРАБ ҲИКОЯНАВИСЛИГИДА “САЁҲАТНОМА” ЖАНРИ ХУСУСИЯТЛАРИ

МУХИДДИНОВА ДИЛАФРУЗ

Филология фанлари доктори, доцент, ТДШУ

Аннотация. Мазкур мақолада замонавий араб ҳикоянавислигида “саёҳатнома” жанри хусусиятларининг ифодаланиши тадқиқ қилинган. “Саёҳатнома” — энг қадимги ва ўзгарувчан жанрлардан бири. Инсониятнинг кўп минг асрлик тарихи давомида ва айниқса, ёзма адабиёт пайдо бўлганидан сўнг дунё халқларининг тилларида сафар, саёҳат мавзусида минглаб асарлар яратилган. Жанрнинг генезиси фольклор ва ёзма адабиёт анъаналарининг синтезлашуви натижаси бўлиб, марказида

¹ Притам А. 113-бет.

сайёҳ-ҳикоячи турган асарлар фольклор (мас., эртаклар) ва ёзма адабиётда (мас., антик саёҳатномалар) жуда қадимдаёқ яратилган. Саёҳатномаларнинг жанр-композицион хусусиятлари сифатида марказида сайёҳ-ҳикоячи образининг туриши ва сафар (муайян йўналишидаги макон ва замон ўзгарувчи ҳаракат) фактининг мавжудлиги, сайёҳ-ҳикоячининг кузатувчи мақомида туриши ва ўзга юртда кўрганларини ўз юртидаги ҳолат билан қиёслаб бориши кабиларни кўрсатиши мумкин. Жанрнинг ушбу асосий хусусиятлари сақлаб қолингани ҳолда, адабиёт ривожини давомидида Саёҳатноманинг бир қатор бошқа кўринишлари ҳам пайдо бўлди. Ўзбек классик адабиётида саёҳат таассуротларини тасвирловчи асарлар саёҳатнома деб аталган бўлса, бу жанр араб адабиётида “риҳла” деб номланади. Замонавий араб бадиий насрига назар ташласак, ёзувчиларнинг саёҳатнома жанрида ёки саёҳатнома жанри хусусиятларини ҳикоя жанри билан бирлаштирган ҳолда истифода этишларини кузатиши мумкин. Янги давр ва замонавий араб ёзувчиларидан Муҳаммад ал-Мувайлиҳий, Суналлоҳ Иброҳим, Жамол ал-Ғитоний, Абдурахмон Мажид ар-Рубейъий каби бир қатор ёзувчилар ҳикоя, романларида саёҳатнома жанри хусусиятларидан фойдаланишган. Шу жумладан, суриялик ёзувчи Абдус-Салом ал-Ужейли ҳам (1918-2006) саёҳатнома жанри хусусиятлари акс этган ҳикоялар ижод қилган бўлиб, унинг “Европага саёҳат”, “Сафарга чорлов” каби саёҳатга бағишланган тўпламлари мавжуд. “Европага саёҳат”, “Сафарга чорлов” тўпламлари ўз ичига 22 та саёҳатга оид кичик ҳикояларни қамраб олган. Абдус-Салом ал-Ужейли тугилиб ўсган она Юртининг жамоли яъни Суриянинг сўлим табиати, аҳолининг турмуш тарзи, машғулоти, дини, баъзи шаҳарларнинг номи, тарихи, географик жойлашувлари, Европага саёҳати асосида Парижнинг васфини юксак бадиий жиҳат билан тасвирлаган.

Таянч сўз ва иборалар: “саёҳатнома” жанри, адабий жараён, поэтик анъана, реализм, фольклор, ёзма адабиёт, тарих, адабий мерос.

Аннотация. В данной статье исследованы особенности жанра “путевые заметки” в современной арабской новеллистике. “Путевые заметки” - один из древнейших и вариативных жанров. За многотысячелетнюю историю человечества, а особенно после появления письменной литературы, на языках народов мира были созданы тысячи произведений на тему путешествий. Генезис жанра - это результат синтеза традиций фольклора и письменной литературы, где были созданы произведения фольклора (напр., сказки) и в письменной литературе (напр. античные путевые заметки), в центре которых находится путешественник-рассказчик. В качестве жанрово-композиционных особенностей путевых заметок можно указать на то, что в центре внимания стоит образ путешественника-рассказчика и наличие факта путешествия (изменяющегося в пространстве и времени движения в определенном направлении), и примечательно, что путешественник-рассказчик стоит в статусе наблюдателя и сравнивает увиденное на чужбине с ситуацией в родной стране. Хотя эти основные черты жанра были сохранены, в ходе развития литературы появился и ряд других проявлений путевых заметок. Если в узбекской классической литературе произведения, описывающие впечатления от путешествий, называются “саехатнома”, то в арабской литературе этот жанр именуется “рихла”. При изучении современной арабской художественной прозы можно проследить, как писатели создают произведения в жанре путевых заметок, сочетая элементы жанра с жанром рассказа. Ряд арабских писателей нового времени и современности, таких как Мухаммед аль-Мувайлихи, Суналла Ибрахим, Джамаль аль-Гитани, Абдурахман Маджид ар-Рубейи, использовали в своих рассказах и романах черты жанра путевых заметок. К их числу можно отнести сирийского писателя Абдус-Калам Аль-Уджейли (1918-2006), в сборники которого, посвященные путешествиям, такие как “Путешествие в Европу”, “Призыв к путешествию”, входят рассказы, отображающие особенности жанра путевых заметок. Сборники “Путешествие в Европу”, “Призыв к путешествию” включают в себя 22 небольших рассказа о путешествиях. Абдус-Салам аль-Уджейли с высоким художественным мастерством изобразил величие своей страны Сирии, в которой он родился и вырос, показал ее прекрасную природу, образ жизни, занятий, религии населения, дал описание некоторых городов, их историю, и поделился впечатлениями о неотождизимом Париже после путешествия в Европу.

Таянч сўз ва иборалар: жанр “путевые заметки”, литературный процесс, поэтическая традиция, реализм, фольклор, письменная литература, история, литературное наследие.

Abstract. This article examines the features of the genre “travelogue” in modern Arabic short stories. “Travelogue” is one of the oldest and most varied genres. During the many thousands of years of human history, and especially after the appearance of written literature, thousands of works on the subject of travel were created in the languages of the peoples of the world. The genesis of the genre is the result of the synthesis of the traditions of folklore and written literature, where works of folklore (e.g., fairy tales) were created and in written literature (e.g., ancient travel notes), in the center of which there is a traveler-narrator. As genre-compositional features of travelogue, you can point out that the focus is on the image of the traveler-narrator and the presence of the fact of travel (changing in space and time movement in a certain direction), and it is noteworthy that the traveler-narrator stands in the status of an observer and compares what he saw in a foreign land with the situation in his native country. Although these main features of the genre were preserved, a number of other manifestations of travelogue appeared in the course of the development of literature. If in Uzbek classical literature the works describing the impressions of travel are called “sayokhatnoma”, then in Arabic literature this genre is called “rihla”. Studying modern Arabic fiction, you can trace how writers create works in the genre of travelogue, combining elements of the genre with the genre of the short story. A number of modern and contemporary Arab writers, such as Muhammad al-Muwaylihi, Sunallah Ibrahim, Jamal al-Ghitani, and Abdurahman Majid al-Rubeyi, used features of the travelogue genre in their short stories and novels. Among them can be the Syrian writer Abdus-Kalam Al-Ujayli (1918-2006), whose travel collections, such as Journey to Europe and The Call to Travel, consist of short stories that reflect the peculiarities of the travelogue genre. The collections Journey to Europe, Call to Travel comprise 22 short stories about travelling. Abdus-Salam al-Ujaili depicted with high artistry the greatness of his motherland Syria, where he was born and raised, showed its beautiful nature, the way of life, occupations, religion of the population, as well as he gave a description of some cities, their history, and shared his impressions of unspeakable Paris after a trip to Europe.

Keywords and expressions: “travelogue” genre, literary process, poetic tradition, realism, folklore, written literature, history, literary heritage.

Кириш. Башарият адабиёти тарихининг узоқ минг йилликлар давомида яратилган асарлари орасида саёҳатнома жанри ўзининг бошқа жанрлар орасида тутган муҳим ўрни билан ажралиб туради. Маълумки, саёҳатнома – энг қадимги насрий жанрлардан бири ҳисобланади. Инсониятнинг кўп минг асрлик тарихи давомида ва айниқса, ёзма адабиёт пайдо бўлганидан сўнг дунё халқларининг тилларида сафар, саёҳат мавзусида минглаб асарлар яратилган. Ўзбек классик адабиётида саёҳат таассуротларини тасвирловчи асарлар саёҳатнома деб аталган бўлса, бу жанр арабларда “риҳла” (тж. “саёҳат”) деб номланади. Мазкур насрий жанр бўлиб, йўлчининг сафар давомида кўрган-кечирганлари, ўзга юртларнинг табиати, ижтимоий-маиший турмуши, халқи, урф-одатлари ва бошқа шу каби қизиқарли ва фойдали маълумотлар берувчи асардир. Аксар ҳолларда, саёҳатномалар ўз олдида ўзга юртлар ҳақида маълумот бериш, яъни маърифий мақсад билан бир қаторда, публицистик, бадий-эстетик, фалсафий, сиёсий мақсадларни ҳам қўяди. Жанрнинг генезиси фольклор ва ёзма адабиёт анъаналарининг синтезлашуви натижаси бўлиб, марказида сайёҳ-ҳикоячи турган асарлар фольклор (мас., эртақлар) ва ёзма адабиётда (мас., антик саёҳатномалар) жуда қадимдаёқ яратилган. Саёҳатномаларнинг жанр-композицион хусусиятлари сифатида марказида сайёҳ-ҳикоячи образининг туриши ва сафар (муайян йўналишдаги макон ва замон ўзгарувчи ҳаракат) фактининг мавжудлиги, сайёҳ-ҳикоячининг кузатувчи мақомида туриши ва ўзга юртда кўрганларини ўз юртидаги ҳолат билан қиёслаб бориши кабиларни кўрсатиш мумкин. Жанрнинг ушбу асосий хусусиятлари сақлаб қолингани ҳолда, адабиёт ривожини давомида

Саёҳатноманинг бир қатор бошқа кўринишлари ҳам пайдо бўлди. Жумладан, кўпроқ публицистик характердаги ва ижтимоий-маърифий мақсадларни кўзловчи “ўз юрти бўйлаб сафар”лар, ўз юртидаги ҳолатни шартли равишда таҳлил қилиш, ижтимоий-сиёсий қарашларни ифодалаш мақсадларига қаратилган ва кўпроқ сатирик характердаги асли мавжуд бўлмаган “фантастик юртлар”га саёҳатлар, хорижликларнинг муаллиф юртидаги саёҳати ва бошқалар. Шунингдек, адабиёт тарихида жанрга хос шаклий хусусиятлар (сайёҳ, сафар факти) олингани ҳолда, саёҳатномалардан ўзгача мақсадларни кўзловчи асарлар ҳам кўплаб учрайди.

Мақсад ва вазифалар. Мазкур мақолада замонавий араб ҳикоянависилигида “саёҳатнома” жанр хусусиятлари таҳлил қилинган.

Усуллар. Мақолада қўйилган мақсад ва вазифалардан келиб чиққан ҳолда, қиёсий-тарихий, қиёсий-типологик таҳлил методлардан фойдаланилган

Натижалар ва мулоҳаза. Саёҳатнома жанри ўтган даврлар мобайнида бошқа адабий жанрлар билан бўлган рақобат курашларида, энг ўлмас ва сеvimли жанрга айланди. Мисол учун, XIX асрда яшаб ижод этган таниқли француз адиби, шоир ва давлат арбоби Алфонс Де Ламартин (1790-1869) ўзининг “Le Voyage en Orient” (Шарққа саёҳат) асарида саёҳатноманинг хусусиятлари ва саёҳатчи-муаллиф олдида турган вазифалар ҳақида шундай деган эди: “Саёҳатни баён қилиш-таржима қилишдир; табиат ёхуд инсонлар бунёд этган ёдгорликлар сайёҳда қолдирадиган таассуротлар, туйғулар, ранглар ва жолларни ўқувчининг назарига, онгига ва қалбига ўгириш, етказишдан иборатдир. Сайёҳ бир пайтнинг ўзида ҳам кўриши, ҳам сезиши, ҳам ифодалай билиши керак, ифодалаганда ҳам оддийгина ва осонгина рассомларга ўхшаб чизиклар ва ранглар билан ёки мусиқачига ўхшаб товушлар билан эмас, балки на товушлар, на чизиклар ва на бўёқлар тасвирлай ололмайдиган сўзлар билан, фикрлар билан ифодалай билиши керак”.¹

Шарқ оламида Ибн Баттута жаҳон маданияти ва тафаккури ривожига Ибн Хурдодбех, ал-Яъкубий, ал-Истаҳрий, ал-Муқаддасий, ал-Масъудий, Ибн Ҳақвал каби ўрта аср араб географлари ҳамда Абу Ҳамид ал-Ғарнотий, Ибн Фадлон, Ибн Жубайрлардек сайёҳлар орасида ўзининг “Саёҳатнома”си билан алоҳида ўрин тутган машҳур араб сайёҳидир. Унинг “Саёҳатнома” асари ўрта аср мамлакатлари, шаҳарлари, уларнинг халқлари маданияти, турмуш тарзига оид ғоят қимматли, кўп ўринларда ягона маълумотлари билан бошқалардан ажралиб туради.

Тасвир ва тавсиф этилган ерлар, мамлакатлар, халқлар миқдори ва миқёси жиҳатидан, ниҳоятда хилма-хил маълумотларнинг кўплиги (география, этнография, маданият, иқтисодиёт, топонимика, антропология, тарих, дин, шаҳарсозлик ва ҳоказо), баёнининг соддалиги, ҳаққонийлиги ва ҳужжатларга асосланганлиги жиҳатидан Ибн Баттута “Саёҳатнома”си XV асргача бўлган мусулмон географик адабиётидагина эмас, умуман бутун дунё тасвирий географик адабиёти тарихида тенги йўқ асардир. Ибн Баттутанинг турли халқлар ҳаёт тарзи, кийиниш маданияти, урф-одатлари ва эътиқодлари борасидаги тафсилотларга тўхталиб ўтиши баъзи тадқиқотчилар томонидан уни нафақат сайёҳ, фақих, тарихчи, балки ўрта аср илк антропологларидан, баъзилар томонидан эса этнологлардан бири сифатида эътироф этилишига сабаб бўлган.

Ибн Халдун Абдурахман Абу Зайд ибн Муҳаммад (1332, Тунис – 1406, Қоҳира) – араб тарихчиси ва файласуфи, Ибн Рушд издоши. 1349-75 –йилларда Тунис, Фес, Ғарнота, Бужжоя (Жазоирда) ҳукмдорлари саройида юқори лавозимларида ишлаган. 1382-йил Мисрга келиб, мударрислик қилган, умрининг охирида моликийлар мазхаби қозиси бўлган. Ибн Халдун

¹ wikipedia.org.wiki

Дамашқ шахрининг Амир Темурга топширилиши шартлари ҳақида музокара олиб борган делегацияга кирган эди. Шу тариқа Ибн Халдун Амир Темур билан шахсан суҳбатлашишга мушарраф бўлган. Ибн Халдуннинг далолат беришича, Амир Темур ундан Мағриб мамлакатлари, унинг манзиллари ва шаҳарларини батафсил баён қилиб беришни сўраган. Ибн Халдун Амир Темур ташқи сиёсий фаолиятига салбий назар билан қарашидан қатъий назар, соҳибқирон шахсига муносиб баҳо берган. У Амир Темурнинг ҳарбий тарих соҳасидаги теран билимидан хайратга тушган, уни “Мунозара баҳсларни яхши кўрадиган ўтқир заковатли ва теран зехнли инсон”, деб таърифлаган. Ибн Халдун “Китоб ул-ибар” (“Ибротли мисоллар китоби”, 1370) асарида жамият тараққиёти хусусида ўз фикрларини ҳамда Шарқ мусулмон халқлари (хусусан, Мағриб) тарихини баён қилган. Ибн Халдун кишилар ҳаёт тарзидаги тафовутларни, асосан, географик ва бошқа моддий омилларга боғлиқ деб ҳисоблаган. Ибн Халдун мазкур асарида тарихий-ижтимоий назариясини баён қилиб, ахлоқ ва ижтимоий муассасалар кишилар турмуши билан боғлиқлигини ҳамда меҳнат ва кишиларнинг ўзаро муносабати жамият ҳаётида муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаган.

Замонавий араб бадиий насрига назар ташласак, ёзувчиларнинг саёҳатнома жанрида ёки саёҳатнома жанри хусусиятларини ҳикоя жанри билан бирлаштирган ҳолда истифода этишларини кузатиш мумкин. Янги давр ва замонавий араб ёзувчиларидан Муҳаммад ал-Мувайлиҳий, Суналлоҳ Иброҳим, Жамол ал-Ғитоний, Абдурахмон Мажид ар-Рубейъий каби бир қатор ёзувчилар ҳикоя, романларида саёҳатнома жанри хусусиятларидан фойдаланишган. шу жумладан, суриялик ёзувчи Абдус-Салом ал-Ужейли ҳам (1918-2006) саёҳатнома жанри хусусиятлари акс этган ҳикоялар ижод қилган бўлиб, унинг “Европага саёҳат”, “Сафарга чорлов” каби саёҳатга бағишланган тўпламлари мавжуд. Абдус-Салом ал-Ужейли 1918-йилда Суриянинг Рикқа шаҳрида туғилган. Унинг адабий асарлари араб адабиёти тарихидаги энг бой ва энг муҳим адабий романлар ҳисобланади. Унинг ёзган асарлари 2005-йилгача 44 та китобни ташкил қилган. Унинг энг муҳим асарлари доирасига “Симлар устидаги юраклар” (1974), “Севгининг уч ранги” , “Унутилганлар” ҳикоялар киради. Унинг кўплаб ижодий ишлари инглиз, италян, француз, испан ва рус тилларига таржима қилинган. Яна бир қанча асарлари университет ва мактабларда дарсликлар қаторидан саналади. Абдус-Салом ал-Ужейли 2006-йил 88 ёшда вафот этди ва ўзининг она шаҳри Рикқа шаҳрида дафн этилди.

Абдус-Салом ал-Ужейли саёҳатга бағишланган ҳикояларида саёҳатнома жанри билан ҳикоя жанри хусусиятларини бирлаштиради. Саёҳатга бағишланган ҳикояларда қаҳрамоннинг, яъни саёҳатчининг руҳий кечинмалари, фикр – мулоҳазалари, ҳис – туйғулари, ҳамда бадиий асарнинг бош мезони бадиийлик, образлилик акс этади. Ёзувчининг “Сафарга чорлов” саёҳатга бағишланган ҳикоялар тўпламидаги “Тадмурга саёҳат” диққатга сазовор. Адиб мазкур ҳикоясида ўз ватани, Суриянинг қадимий залворли тарихга эга тарихий шаҳарларида Тадмур, яъни Пальмира бўйлаб қилинган саёҳат ҳақида баён этади.

“Тадмурга саёҳат” саёҳатнома ҳикоясининг композицияси ўзига хос қурилишга эга бўлиб, бир неча қисмларга бўлинган ва ҳар бири маълум бир маънода мустақил мазмунга эга бўлиб, ҳар бирига сарлавҳалар берилган. Таъкилаш лозимки, мазкур саёҳатларга бағишланган ҳикоялар ўз замонаси шароити нуқтаи назаридан келиб чиқиб ёзилган, саёҳат бўйича баъзи фикрлар бугунги кун саёҳатчиликлари учун бир қадар эскирган.

Ҳикоянинг биринчи қисми “Мамлакатингни бил” деб номланиб, унда ёзувчи ўз мамлакатини қандай усуллар орқали билиш мумкинлигини баён қилади. Биринчи усулга кўра, мамлакат ҳақида расмларни йиғишдир.

“Бир неча бор Шимолий Қутбга яқин жойда Шелфетан қишлоғида яшовчи швециялик дугонамдан қишлоғининг суръатларини олдим. Суръат жуда гўзал қишлоқ расми экан, унинг ўртасида шинам уй бўлиб, дугонам унинг тагига сиёҳ билан белги қўйиб, : “Мен шу ерда яшайман” деб езиб қўйибди. Суръатга суръат алмашишим керак эди, ўзимда бўлган суюкли шахрим Риққа суръатлари мажмуидан бирини танладим, суръат ёмғирли кундан кейин олинган бўлиб, унда Риққанинг тўғри, асосий кўчаси кўриниб турган эди, кўчанинг охирида катта йўловчилар ташлайдиган тиркамасини узиб қўйган машина турибди, суръатда унинг лой кўчада иккита ёнма-ён изи кўриниб турибди, худди у темир йўлга ўхшайди, шу йўлнинг бошида турган машина трамвайга ўхшаб қолган. Машина турган оқ уй тепасига худди дугонам белгилаганидек, сиёҳ билан ишора қилдим ва унинг тагига мен мана шу ерда истиқомат қиламан деб ёздим. Кейин суръатни дугонамга юбордим, мен ишонардимки дугонам Риққани катта шаҳар экан, ва унда трамвайлар, ва ундаги ҳар бир нарса электрда юраркан деб ўйлашига ишонардим”¹.

А. ал-Ужейли саёҳатнома ҳикоясининг мазкур қисмида ўз ватани Суриянинг қадимий жойларига саёҳат қилиниши орқали, мамлакатни билиш учун нималарга эътибор қаратиш кераклигини таъкидлаган ҳолда саёҳатнома қаҳрамонининг ўз дугонаси билан ўз ватанининг расмларини йиғишдан бошлаш кераклигини таъкидлайди. Келган меҳмонга ўз ватанининг диққатга сазовор жойларини расмга олинган суръатларини эсдаликка бериш яхши одат эканлиги тасвирланади. Ҳикоя бош қаҳрамонининг фикрига кўра, суръат эса шаҳар ҳақида тўлиқ маълумот бера олмаслигини таъкидлайди. Қаҳрамоннинг фикрича, суръатда инсон фақат шаҳарнинг бир бўлагини кўра олади ва у шаҳар ҳақида хато хулосага келиши мумкин.

Ёзувчи ҳикояда мамлакат ҳақида маълумот олишнинг иккинчи усули сифатида, радио дастурлари орқали маълумотга эга бўлиш. Бу усулда, ҳозирги глобаллашув даврда инсон ҳаётини технологияларсиз тасаввур қилиш қийин. Аксар ҳолларда биз кўп вақтимизни турли усуллар орқали маълумотлар олиб, билимимизни янада кўпайтириб, мустаҳкамлашга қаратамиз бунда радионинг ўрни бекиёс. Турли юмуш билан банд бўла туриб, уни эшитиш бизга ҳеч қандай қийинчилик олиб келмайди. Аммо радио ижодкорлари мамлакат ҳақидаги маълумотларни келтирар эканлар, улар ўз маълумотларини чет элдан таржима қилиб олганлари сабабли баъзи нотўғри маълумотларни келтириб ўтадилар.

Ёзувчи асарида учинчи усулни энг мақбул усул деб кўрсатади. Бу юртнинг турли томонларига сайр қилиш, ундаги турфа тоифага мансуб одамлар билан аралашиб юриш деб қайд этади.

“Мен саҳрода ўсган бўлганим учун, денгиздаги инсонни Умар ибн Хаттобнинг хизматчиси унга ёзган хатида таърифлаганидек тушунаман. Унинг айтишича, инсон чўл устидаги қўртга ўхшайди: унинг ичига кирса чўкиб кетади, ундан чиқса қайта тугилади”.

Ал-Ужейли мамлакатни билишдаги учинчи усулда илк тўрт араб халифаларининг иккинчиси бўлмиш Умар ибн Хаттобни эслаб ўтиш орқали унинг фатҳ юришларини эсга олади. Тарихдан маълумки, Умар ибн Хаттоб кучли баҳодир, Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбарининг энг ишонган саҳобаларидан, иккинчи халифалардан ҳисобланади. Муаллиф “инсон чўл устидаги қўртга ўхшайди” каби ўхшатишлар орқали, инсоннинг чўлдаги оғир ҳолати, чўлдаги саёҳатнинг қийинчиликлари урғу беради.

Саёҳатноманинг иккинчи қисми “Машинада саёҳат” деб номланади. Бу қисмда ёзувчи Тадмурга саҳро бўйлаб машинада юриши моҳирона тасвирланган. Бу қисмда саҳро, унинг

¹ Абдус - Салом ал – Ужайли. “Сафарга чорлов”. Байрут. 1983. – Б. 6.

табиати, ўша ҳудудда истиқомат қилаётган аҳолининг турмуш тарзи, дини тўғрисида қисқача маълумотга эга бўлиш мумкин.

“Тадмурга саҳро бўйлаб машинамда сафар қилмоқчи бўлганимда, Дамашқ, Байрут, Латакия йўлларидаги қўрқинч, адашиб қолиш хавфи борлиги учун дўстларимнинг ҳаммаси саёҳат қилиш фикридан қайтишиди, шундан сўнг бир ўзимни кетишимдан бошқа илож қолмади”.

Ал-Ужейли саёҳатнома қаҳрамонининг Тадмурга машинада саёҳат қилиш пайтида Дамашқ, Байрут, Латакия йўлларида юришини айтиб ўтади. Бу билан бу ҳудудда жойлашган шаҳар номларини билиб олинади. Маълумки, Тадмур Сурия марказида жойлашган қадимий шаҳардир. У воҳада Сурия чўлининг марказида, Дамашқдан шимолий-шарқда 215 км, Фротдан 180 км жанубий-ғарбдан узоқликда жойлашган. Маълумки, араб тилида Тадмур (تدمر) – “ажойиб ва мўжиза бўлмоқ” маъносини билдиради. Тадмур деб биринчи марта милоддан аввалги II асрда тилга олинган. Унинг иккинчи номи Пальмира бўлиб, “Пальмалар шаҳри” деган маънони англатади, шунингдек, “Саҳро келинчаги” деб ҳам аталади. Шу билан бирга, ривоятларга кўра, Пальмира шаҳрини Сулаймон пайғамбари қайта тиклаган, Сулаймон пайғамбари учун жинлар қуришган деган афсона бор.

“Русофа қудуғи олдида қўйларни суғориш учун келган чўпонларга раса ачинганман.”

Қаҳрамон ўз саёҳати давомида йўлда қўйларни суғориш учун келган чўпонларни учратиши орқали, уларни машина радиосидан таралаётган Пасха байрами тароналарини тинглаш учун тўхаши каби тасвирлар орқали, Сурия аҳолиси орасида христиан динига эътиқод қилувчилар борлигини акс эттиради.

Саёҳатноманинг учинчи қисми “Ал-Кумдаги танишув” деб номланиб, муаллиф ҳикояни “Машинада саёҳат” қисмининг давоми сифатида баён этилган. Қаҳрамон чўлдаги ёлғиз саёҳати давомида жойларнинг тарихи, табиати, у ерлик аҳолининг турмуш тарзи билан китобхонни таништириб ўтади. Кўрган кечирганлари ва орттирган танишлари хусусида баён қилади.

Қаҳрамон сафари давомида йилнинг фасли, босиб ўтаётган ҳудуди, унинг табиати ва ўсимлиги ҳақида қисқача гапириб ўтади. Бу эса китобхонга ўша вақтни кўз олдига келтиришга ва ўзини қаҳрамонни ўрнига қўйиб кўришга ёрдам беради.

“Саҳродаги инсон қанчалар бечора! Бу Русофа қудуғи ва Кум тепаликлар орасидаги шунчалик кенг масофада баландлик устида жойлашган чодир олдидаги маҳаллада 2 қизга кўзим тушди. Улар менинг мошинам узоқдан келаётганини кўрганлари ҳамоноқ чодир ичидан титилиб кетган кигизни чодир олдига олиб чиқиб, супура бошладилар.”

Саҳро тасвирларида адиб атрофи кум билан ўралган, одамлар юрмайдиган жойда, дунёдан ажралгандек яшашнинг қийинчилигини айтади. У ерда истиқомат қиладиган икки қизни ва улар келаётган меҳмонни кутиб олиш учун ҳаракат қиладиганларини кўради.

“Уларнинг хузурида улар билан саломлашиб, бир муддат тўхтаб, уларнинг қаҳвасидан ичиб, Тадмурга олиб борувчи Ал-Кум йўлидан бораётганимга ишонч ҳосил қилдим, сўнг уларнинг саҳоватга ташаккур айтиб, амаллар ниятга бозлиқ дея уларни тақдирлаб, кетдим.”

Дунё халқларининг урф-одат ва қадриятлари бир бирига ўхшаш бўлиб, араб ва ўзбек халқларини солиштиради, иккала халқ ҳам жуда илтифотли ва меҳмондўстдир. Қаҳрамон саҳрода яшовчилар томонидан чодирда меҳмон қилиниши шу билан бир қаторда йўлдан тўғри кетаётганига ишонч ҳосил қилиб олади. Сўнг уларнинг кўрсатган илтифотларига миннатдорчилик билдириб йўлида давом этади.

Ҳикоянинг тўртинчи қисм “Кулги тоғи” деб номланади. Ёзувчи мазкур қисмда олим Эйнштейннинг нисбийлик назарияси ҳақида баён бериб, у орқали ўз мамлакати Суриянинг

гўзал табиатини тасвирлаб беради ва инсонларнинг хулқ-атворларига табиатнинг таъсирини айтиб ўтади.

“Буюк Эйнштейн айтади-ки: ҳар бир нарсанинг вужуди- борлиги бор. Унинг бу назарияси эҳтимоллик назариясига қарши туради, борлиқ қонуни формуласи бу:

Бўлди= бўл+моқ”

Маълумки, Алберт Эйнштейн (1879-1955) физик олим, нисбийлик назарияси асосчиси, майдон квант назарияси ва статистик физика асосчиларидан бири. Унинг фикрича, ҳамма нарсанинг вужуди бор, бу эса эҳтимолилик назариясига қаршидир ва борлиқ қонуни формуласини келтириб ўтади.

Она замин инсон ақлини шоширар даражада гўзал масканларга бой. Шаҳарлар ҳашамга қанчалар бурканмасин, инсон доимо табиат қўйнига шошади. Эҳтимол, инсоннинг безарар руҳияти зарур таскинни, илҳомни ёки қувватни мудом ҳаракатда бўлган табиат бағридан олса керак.¹

“Аммо Сурия далаларида шундай ўрмонларнинг мафтункор ўрмони борки у “Қулгу” деб номланадиган тоғда жойлашган. Дарҳақиқат бу тоғ қулгули, чунки у шундай кўринишдаки, бир тарафдан тоғ эмас яйловга ўхшайди, ўртаси чуқурлик, бир тарафи жарликка туташган, чўлни орасида қолган тоғ. Узоқдан қараганда у сенга қулиб турганга ўхшайди, яқинлашиб борганинда бу қулги йўқолиб, тоғ ҳам тегингда тоғга ўхшамай қолади, гўё уни йўқотгандек. Узоқлашсанг, орқанга қарасанг яна у қах-қаха отиб пайдо бўлади.

Адиб тоғнинг гўзаллигини ва табиатда учраб турадиган ҳодисалар ҳақида айтар экан, унинг назарида тоғ худди кулаётганга ўхшар экан. Бу ҳам ўз навбатида мўжизадир. Уни ёзувчи қуйидагича изоҳлаган:

“Қулги тоғи” жамоли, манзараси бу ердаги ҳеч бир манзарага ўхшамайди, бу манзара гўё қуёшни ердан йўқолишига ўхшайди. Қуёш ботишидан бир неча дақиқа аввал бу ердаги баландлик ва паст теккисликлари шарофати билан қуёш кўринмай қолади ва яна ботаётганлик шаҳарнинг гарбий тарафидан кўринади. Бу баландликлар қуёш нурида худди ҳаммаёқни тиллога айлантиргандек инсонни сеҳрлайди, гўёки бу тоғ инсон руҳиятига тиллага безатилган сахнадек товланади.

Ғаройиб манзара, бир неча дақиқа орасида номоён бўладиган, инсонларга руҳий хузр берадиган. Шоядки инсонлар бу ерларни зиёрат қилсалар, қилган нотўғри ишлари, гуноҳларини эсласалар, тавба қилсалар, эзгуликка интилсалар.”

Инсонлар доимо ўз вақтларини марокли ўтказишлари, яхши нарсалар билан машғул бўлишлари лозим. Шу ўринда дам олиш вақтларини табиат қўйнида, унинг гўзал табиатидан баҳраманд бўлиб ўтказишнинг гашти ўзгача. Табиат қўйнида дам олиш инсонни ҳар кунлик иши, ўқишидан чалғишига руҳий дам олишига ёрдам беради.

“Дарҳақиқат табиат жамоли билан бир лаҳза бирга бўлишлик, ўтган аввалги асотирларни эслаш барчага ўзликни англашга мададдир.”

Зеро, “Тарихни англаш ўзликни англашдир” деб бежиз айтилмаган. Ўтмиш, тарихий воқеалар келажак авлод учун сабоқдир. Келажак авлод ўз тарихини билиб, буюк тарихи билан ғурурланса, қора томонлари орқали эса сабоқ чиқаради. ал-Ужейли мазкур асарида айнан шу масалани ўқувчига етказишга ҳаракат қилади. Ҳикоя инсонларни табиатнинг гўзал масканларидан бўлмиш тоғларга боришликка, у ерларда ҳам жисмоний, ҳам маънавий дам олишга ундабгина қолмасдан, унинг гўзаллигидан баҳраманд бўлиш, шу билан бирга ўзининг қилган ишларини сар ҳисоб қилишга чақиради.

¹ Ўша китоб.17-бет

Ҳикоянинг сўнгги бешинчи қисми: “Араб қалъаси ва аъробий” бўлиб, бу ҳикоя қаҳрамони ўзининг ёлғиз қилган сафари чоғида бошдан кечирганларини тасвирлаган, у қаъладан пастга қулаб кетай дегани ва у ерда ёлғиз бўлгани учун фақат ўзига ишонганини таъсирли ҳикоя қилиб берган. Кимсасиз чўлнинг ўртасида ҳассасига таяниб ўғлини кўриш учун кетаётган кишини ярим йўлгача элтиб кўйгани баён этилади.

“Менинг назаримда қадимий Рим ўртасида жойлашган афсонадаги бу қадимий ёдгорликлар юртим ёдгорликларига ўхшаб кетади.”

Ёзувчи қадимги Рим билан ўзининг юрти ёдгорликларини ўхшатапти ва бу билан ўз юртининг диққатга сазовор жойлари у ерниқидан қолишмаслигини таъкидлайди.

Сафар давомида инсон турли тоифага мансуб инсонлар билан танишади, уларнинг ҳаёти ва фаолияти, яшаш тарзига қизиқади. Ҳикоя қаҳрамони сафари давомида кекса кишига дуч келади, у саҳро бўйлаб ёлғиз ўзи ўғлини кўришга кетаётгани ва бундай ҳаётдан унинг розилиги ва кўникканини билинади.

“Бу саҳрони ниҳояси йўқ, у мана ўн асрлар давомида ўзининг ҳайбати билан бу каби аъробийларни ўзига жалб қилиб келмоқда. Бу бадавий ҳам она ўшалар мисолидандир, ёки тарихда бу саҳроларда ўз умрини ўтказган Холид ибн Волид кабидир. У шундай инсонлардан эдики саҳрода бадавийликда ҳаёт кечирганида чақмоқ чақиб ёниб кетган, фақат ундан қиличигина қолган, унинг бу ҳаёт сиймоси барчани ёдида қолган.”

Адиб исмини тилга олган одам Холид ибн Валид – курайшликлардан бўлган ислом саркардаси ҳисобланади.¹ ал- Ужейли ҳикояда чўл фарзанди Аъробийни мусулмонларнинг қаҳрамони тарихий шахс Холид ибн Валидга қиёслаш орқали яна бир ўтмишдаги халқ қаҳрамонларини эслатиб ўтади. Келажак авлодга ўз тарихи орқали ифтихор туйғусини уйғотиб, ватанпарварлик туйғуларини кучайтиришга ҳаракат қилади.

Абдус-Салом ал-Ужейли саёҳатга бағишланган ҳикоялари нафақат ўз мамлакати бўйлаб қилинган саёҳатлар ҳақида, шунингдек, ўзга мамлакатлар бўйлаб қилинган саёҳатлар ҳақида баён қилган. Абдус-Салом ал-Ужейлининг “Сафарлардан ҳикоялар” ҳикоялар тўплами ёзувчининг Ғарб давлатларига қилган саёҳатларига бағишлангандир. Ҳикоя замирида ётган қадрият ва анъаналарга бўлган ҳурмат, уларнинг ҳозиргача сақланиб келишини кўришимиз мумкин. Ҳикоя муаллиф тилидан ёзилган бўлиб, қаҳрамоннинг Париж шаҳридаги бир куни ёритилган. У ўзининг она юртидан йироқда бўлишига қарамай, ўзининг қадриятларини у ердаги аҳолига кўрсатиши ва ўзлигини йўқотмаганлиги диққатни ўзига тортади.

“Париж туни” ҳикоясида ҳар йили нишонланадиган “Луция” қадимги Парижнинг қурилганлиги санаси кенг нишонланадиган куннинг тунида бўлиб ўтган воқеалар тасвирланган. Бу сана Париж шаҳрининг 2000 йиллигига бағишлаб нишонланаётган катта тадбирдир. Унда кўплаб оркестр созандалар, артистлар келганлар. Ҳар доим байрамда шаҳарларнинг кўриниши ўзгариб, инсонларнинг кайфияти чоғ бўлади, кўчаларда суръат, афишалар осилиб ҳамма ерни байрам кайфияти қуршаб олади.

“Мен “Алка малакай”га қараб ўз йўлимдан борардим, кўргазмали суръатлар, афишалар осилган, “Бонапарт” кўчаси сотувчилар билан тўла, ёшлардан иборат омма ҳар хил қадимий либосларни кийиб олишган.”

¹ У дастлаб Муҳаммад (сав)нинг ашаддий рақибларидан бўлиб, айниқса, мусулмонлар жамоаси учун муваффақиятсиз тугаган Уҳуд жангида алоҳида хизмат кўрсатган. Бироқ, Расулulloҳ с.а.в.нинг қариндошлари бўлган Маймунага уйланганларидан сўнг, исломни қабул қилиб мусулмонларнинг энг жасур саркардаларидан бирига айланган. Суриядаги Муъта жангидан сўнг у “Сайфуллоҳ” (“Аллоҳнинг қиличи”) фахрий номини олган.

Адиб Сарбонна майдонида Август ҳайкали тагида талабалардан тадбир жамоаси ташкиллаштирилган, у ерда залга кира олмаганлар, чиройли оркестр мусикасини тинглаётган, бу талабалар дарахт тагида жойлашиб олиб ҳар хил мусиқа асбоблари билан чалиб, кўшиқлар айтаётгани, улар ёш йигит ва кизлардан иборат бўлиб ҳар хил лотинча рақсларга тушаётганликлари, хатто бутун Сарбонна майдони уларни кулгилари билан тўлганини тасвирлайди.

Ёзувчи қахрамонларини француз миллий рақсларига тушишлари орқали рақс турларидан ўйнаб беришини тасвирлаган.

“Тун ярмига яқинлашиб қолди, биз секин шарқлик бир француз қизига рақс қанақа бўлишини кўрсатиб кўйиш учун, бизда раққосалар “Қорн рақси”га қандай тушишни “Эй қалбим шарҳи” ва “лизинка” рақслари қандай бўлишини кўрсатиб кўйдик. Бундай рақсларга тушганда арабча фикр ва ҳаракатни уйғунлаши кераклиги, рақсга Мағрибнинг муаттар чойи ҳар қандай гарбликларни сеҳрлаб кўйиши аниқлигини исботлади”.

Санъатнинг барча тури хусусан рақс инсонларга нафақат руҳий балки эстетик завқ ҳам беради, рақс орқали бошқа миллат ҳақида тасаввур ҳосил бўлинади. Рақснинг ҳар бир ҳаракати заминиди маъно бор. Кийимининг нақшлари, безаклари хатто тақинчоқларнинг ҳам ўз вазифаси ва маъноси борлиги инсонни ўзига жалб қилади.

“Француз қизи бундай бетакрор рақсни куриб ҳайратдан қарсак чалиб юборди. Атрофда турган колганлар ҳам барчаси бизга олқишлар билан қарсак чалдилар, улар анча пайтгача бу шарқона муаттар жозибани тарк этмасдан турдилар. Мени икки француз аёллари ўраб олишди ва мени бу рақсимдан ҳайратда эканликларини айтдилар. Айниқса ана шу икки француз аёли кўпроқ қарсак чалишди”.

Майдонни тарк этгандан сўнг, улар талабалар уйига боришади, эшик ёпиқлиги туфайли тунни бу кафедан у кафега кўчиб юриш билан ўтказадилар.

"Минг бир кеча" даги шоир айтганидек:

Кимлардир ҳалолликдан ризо, ҳаётда,

Кимлардир ишларидан жазо, мамотда.

Ва ниҳоят, Парижда тонг отди, Париж "ғурур"га тўлди, гўё-ки, у тунга бошқа қайтмайди. Ҳаммалари тунда мижжа қоқмасдан ўйнаб чиққанликлари туфайли уйқусизликдан кўзлари юмилиб кетай деяпти, улар йўлда Луксембур талабалар уйига кайтишди, унга келганларида талабалар уйи жим-жит эди. Факат қоровул аёл сокин тонгда паст овози билан шоир Пухимийнинг "Парифир" кўшиғини хиргойи қилар эди, бу кушиқ Парижни ҳозирги ҳолатига жуда мос келардики, унда сокинлик, ҳаёт оғуси, муҳаббат қуйланади:

Оҳ ўтган кунларни эслаш қанчали завқли,

Уларда дўстлигимиз ўтган қувончли.

Ўша кунларда ҳаёт эди шуъурли,

Қуёш ҳам гўёки жуда ҳам нурли.

Барглар тўкилади йўлимизда хокисор,

Эсдан чиқармасман, мен уларга интизор.

... барглар тўкиларди йўлимизда хокизор...

Тонг Парижни яна бир янги тун билан мукофатлади. Париж ҳеч қачон бир ўзи, ёлғиз "кибр"ли бўлмайди, балки бошқалар, одамлар бунга асосдир. Шоядки бу одамлар охиргилар эмас, балки Париж тунларини, кунларини мудом давом эттирувчилари бўлсалар. Париж қачонлардир унинг озодлиги учун кўз ёшлари – қонларини тўккан аскарлар билан ҳам, шунингдек генерал Долотер Деҳтосининг ўғли лейтенант Пеер Долотер бошчилик қилган

аскарларнинг қурбонликлари билан ҳам тонгни қаришилаган. Бу инсонлар ўз Ватанлари учун жон фидо қилган биринчи инсонлардандир.

Ёзувчи Париж тасвирини меҳр билан тасвирлар экан, шоирона кайфиятни бериб, Париж тарихини эслаб ўтади.

“Ватан учун фидо бўлиш ҳам руҳий, ҳам жисмоний камолотга етишидир, ўз юртига олий хизмат қилишидир. Устозларни тажрибаларини ўрганиш, илм олиш ҳам камолатдир.

Туннинг кибри, туннинг кибри барчаси эзгулик учун. Замонлар ўтар, инсонлар ўтар...”

Ал-Ужейли саёҳатноманинг сўнггида ватанпарварлик ғояларини сингдирган ҳолда ватанга бўлган муҳаббат, она юртига хизмат қилиш каби юксак туйғуларни таъкидлаб ўтади.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, суриялик ёзувчи Абдус-Салом ал-Ужейли кенг қамровли ёзувчилардан ҳисобланиб, роман, ҳикоя жанрлари билан бир қаторда саёҳатнома жанри хусусиятлари акс этган ҳикоялар ҳам яратган. Абдус-Салом Ал-Ужейлининг “Сафарга чорлов” ҳикоялар тўпламидаги “Тадмурга саёҳат” ҳикоясининг композицияси ўзига хос бўлиб ўз ичига яна 5 та кичик сарлавҳали ҳикояларни қамраб олади яъни “Ҳикоя ичида ҳикоя” услубида ёзилган. Ҳикоянинг ҳар бир қисми тугалланган мазмунга эга. Ҳикоя муаллиф тили орқали ёритилади. Унда ёзувчи туғилиб ўсган она Юртининг жамоли яъни Суриянинг сўлим табиати, аҳолининг турмуш тарзи, машғулотлари, дини, баъзи шаҳарларнинг номи, тарихи, географик жойлашувларини келтириб ўтади. “Тадмурга саёҳат” ҳикоясининг “Кулги тоғи” номли қисмида ёзувчи буюк физик олим Эйнштен, унинг нисбийлик назарияси ҳақида баён бериб, у орқали ўз мамлакати Суриянинг гўзал табиатини тасвирлаб беради ва инсонларнинг хулқ-атворларига табиатнинг таъсирини айтиб ўтади. Бу ҳикоя нафақат бадиийлиги жиҳатидан балки, илмийлиги билан ҳам қимматлийдир. “Сафарлардан ҳикоялар” ҳикоялар тўпламининг “Париж оқшоми” ҳикоясида миллий мерос анъаналари, чет элда юрган араб қаҳрамонининг ўз анъаналарини паришликларга таништириши ёзилган. Ҳикоя бир куннинг тасвири бўлиб, унда қаҳрамон ўзининг миллий рақсини ўйнаб бергани, бу билан ўз анъаналари чет элдагиларга кўрсатгани тасвирланган. Уларнинг бутун тун бўйи Парижни сайр этганликлари ва бу сайр тонг отиши билан тугагани ҳақида ёзилган. Ҳикояда фразеологик иборалар ва қўшиқдан фойдаланилган.

Ёзувчи бу билан бир томондан, бадиий маҳоратини акс эттирса, иккинчи томондан ўз ватани, Европа мамлакатлари бўйлаб саёҳатлари натижаси ўлароқ, саёҳат таъассуротларини образлар тизими орқали бадиий ифодалаган.

